

संपादक मंडळ :

डॉ. रामचंद्र भ्राड, डॉ. प्रकाश खेत्री,
डॉ. सर्जेश्वर जिगे, डॉ. कैलास दौंड,
प्रा. संजय भालराव, प्रा. आर. व्ही. बाघमारे
डॉ. तुषार वांदवडकर, डॉ. राजेंद्र चौधरी,
डॉ. रामनाथ वादे, शर्मा बोलडेकर

मुखपृष्ठ : अक्षदा अँड्स

रेखाटने : सुनिल यावलीकर, अमरावती

मुद्रक : रुद्रायणी, औरंगाबाद.

मुद्रितशोधन : तत्सत

अक्षर जुळणी, मांडणी व सजावट :

नीट एन्टरप्रायजेस, औरंगाबाद.

फोन : ८७८८४७१२०८

* वर्गीणी *

वार्षिक : २००, आजीव : २०००

वर्गीणी अशीही भरता येईल -

संपादक, 'लिफण', बँक ऑफ महाराष्ट्र

शाखा कन्नड, खाते क्र. 60287405377

आय.एफ.सी. कोड क्र. MAHB0000259

स्वागत मूल्य : ५० रु.

संपादन : अर्धतनिक

साहित्य व वर्गीणी पाठविण्याचा पत्ता:

संपादक, लिफण, 'शिवार', श्रीराम कॉलनी,

हिवरखंडा रोड, कन्नड - ४३१ १०३

ता. कन्नड, जि. औरंगाबाद.

मो. : ९४०४०००३९८

E-mail - huseseshiwaji@yahoo.com

(या अंकातील लेखकांच्या नताशी संपादक सहमत असतीलच असे नाही.)

या नियतकालिकस महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळाकडून अनुदान प्राप्त झाले आहे;

परंतु या नियतकालिकात प्रसिद्ध झालेली मते मंडळास मान्य असतीलच असे नाही.

अनुक्रम

* संपादकीय	३
* खियांच्या ओवीगीतातील मानसिकता : एक दृष्टिक्षेप	५
- डॉ. सुधाकर शेंगार	
* लोकसाहित्य आणि खीवादी जाणिवा	१२
- डॉ. सदाशिव सरकटे	
* खानदेशातील खीदैवतांची लोकगीते	१९
- डॉ. राजेंद्र चौधरी, प्रा. शिवाजी हुसे	
* लोकसाहित्य संशोधन : स्वरूप व दिशा	२५
- डॉ. सर्जेश्वर जिगे	
* शाब्द लोकसाहित्य : स्वरूप व दिशा	३३
- डॉ. अनिल गर्जे, प्रा. डी. वी. हरकर	
* लोककथा व लोकगीते संशोधन : स्वरूप व दिशा	४०
- डॉ. राजकुमार यश्रवाड	
* लोककथा व लोकगीते संशोधन : स्वरूप व दिशा	४३
- डॉ. अनिता खंडगळ	
* जुन्नर तालुक्यातील दैवते दैवतकथा, गीते आणि वारी	५३
- डॉ. भारत हंडीबाग, डॉ. दत्तात्रय डुंबरे	
* सिंधू संस्कृतीचे वारसदार गोर आणि त्यांची लोकगीते	६१
- डॉ. सुधाकर जाधव	
* महाराष्ट्राच्या लोकसाहित्यातील लोकजीवन	६५
- प्राचार्या डॉ. एस. आर. मेहेर	
* आदिवासी लोकसाहित्यातील सामाजिक व सांस्कृतिक जीवन	७३
- डॉ. रमेश जाधव	
* प्राचीन मराठी आख्यायिकांचे स्वरूप आणि प्रकार	७९
- डॉ. सुभाष शेकडे	
* पाथर्डी तालुक्यातील धार्मिक स्थळांचा लोकतत्वीय अभ्यास	८५
- डॉ. जालिंदर कानडे	
* भलरी : स्वरूप आणि आविष्कार	९७
- डॉ. कैलास दौंड	

पाहतांना तिची अगतिकाच अधिक नजरेत भरते. अलिकडच्या स्त्रीवादानं स्त्रीच्या अस्तित्वासंबंधी, अस्मितेसंबंधी उपस्थित केलेले सगळे प्रश्न या स्त्रीलाही टाऊक आहेत. पण 'कळतंय पण वळत नाही' अशी तिची अवस्था झालेली दिसून येते. स्त्रीच्या जगण्यासंदर्भातील, तिच्या भावविश्वाससंदर्भातील सगळे पैलू या ओवीगीतांतून तत्कालीन स्त्रीने टिपले आहेत. इथल्या पुरुषसत्ताक समाजाने तिला ज्ञानपासून, शिक्षणापासून, व्यवहारापासून वंचित ठेवले असतं तरी, अनुभवाच्या शाळेने तिला खूप काही शिकवले आहे. हेच अनुभवाचे संचित ती श्रम करता करता ओवीगीतांमध्ये शब्दबद्ध करते तेव्हा त्यांना वेदामधील ऋचांचे सामर्थ्य लाभते. आपल्या आधुनिक स्त्रीवादानं वैचारिक ऋणनिर्देशासाठी सतत पाश्चात्यांकडे नजर लावण्यापेक्षा या ओवीगीतांकडे वळावं, इथल्या मातीतील स्त्रीचे भावविश्व तिथेच त्यांना गवसेल. स्त्रीवादातील स्त्रीची अस्मिता, तिच्या 'स्व'ची जाणीव, बंडखोरी, स्त्री-पुरुष समानतेचा आग्रह, व्यवसाय स्वातंत्र्याचा आग्रह, स्वसम्मान या सर्व बाबी ह्या ओवीगीतांतून अस्पृष्ट स्वरूपात व्यक्त होताना दिसतात. ह्या भावना स्वतःशी व्यक्त करीत त्याकाळातील स्त्रीला धांबावं लागलं; ह्या भावनांचा वा मतांचा आग्रह तिला धरता आला नाही, कारण तो काळ कसा होता हे आपणा सर्वांना चांगलेच ठाऊक आहे. एवढे मात्र निश्चित म्हणता येईल की ओवीगीतांनी आपल्या समाजातील स्त्रीजीवनाला शब्दबद्ध करून स्त्रीजीवनाचे दस्तावेजीकरण केले आहे. या दस्तावेजातून केवळ तत्कालीन स्त्रीजीवन उलगडते असे नाही; तर स्त्रीची आणि एकूण समाजाचीच मानसिकता दृग्गोचर होते.

- प्रा. डॉ. सुधाकर शेलार

एम.फिल. व पीएच.डी. संशोधन केंद्र, मराठी विभाग

अहमदनगर महाविद्यालय, अहमदनगर.

भ.ध्वनी - ९८९०९१३२३६. shelarsudhakar@yahoo.com

लोकसाहित्य आणि स्त्रीवादी जाणिवा

- प्रा. डॉ. सदाशिव हरिभाऊ सरकरे

लोकसाहित्य म्हणजे व्यक्ति विशेषरहित व समान रूपाने समाजाच्या आत्म्याचा आविष्कार करणारी मौखिक अभिव्यक्ती होय. म्हणजेच लोकसाहित्याला लिखित, निश्चित अशी संहिता नाही. ते एका बाजूने पारंपरिक व दुसऱ्या बाजूने परिवर्तनीय असते. ते मौखिक प्रयोगात्मक असल्याने थोडे थोडे सतत बदलत असते. लोकवाङ्मयात दंतकथा, आख्यायिका, कथा, म्हणी, कोडी, कथाकाव्ये, गीत अशी इतर काही स्पष्टरचनांचा अंतर्भाव होतो, तर माझ्या लोककलेत लोकनृत्य, लोकविशेष, लोकवैद्यक, लोकपरंपरा, लोकसमजुती यांचा अंतर्भाव होतो. या शोध निबंधात 'लोकगीतातील स्त्रीगीते' यांच्या माध्यमातून 'लोकसाहित्य आणि स्त्रीवादी जाणिवांचा' शोध घेण्याचा प्रयत्न केला आहे.

लोकगीतातील स्त्रीगीते हे वाङ्मयीन, सामाजिक, सांस्कृतिक आणि भौगोलिकदृष्ट्या फार महत्त्वाची आहेत. समाजजीवनांचे व स्त्री जीवनाचे अनेक पैलू मराठीतील स्त्रीगीतांना लाभलेले आहे. स्त्री जीवनातील सुखदुःखे, स्त्रीमनातील भाव-भावना, स्त्रीची जीवन जगण्याची पद्धती ही स्त्रीगीतांच्या माध्यमातून आपणास जाणवते. स्त्रीगीतातून प्रकट होणारे जीवन त्यामुळेच व्यक्तिगत जीवनाच्या पातळीवर न राहता समाजाचा आणि एकूणच पारंपरिक स्त्री जीवनाचा वेध स्त्रीगीतांच्या माध्यमातून घेता येतो.

“लोकिकाचा ग जलम । घातलं कुण्या चेड्यानं।
माझे गं सखीबाई । बैल राबतो भाड्यानं।।”

असे जेव्हा स्त्री आपल्या गीतातून अंतरीचा भाव व्यक्त करते तेव्हा तिच्या या उद्गाराला अनेक संदर्भ प्राप्त होतात. त्यातून तिच्या वाट्याला आलेले जगणे, पुरुषप्रधान संस्कृतीने तिला मिळालेले गौण स्थान, तिचे नाकारलेले अस्तित्त्व आणि व्यक्तित्व असे विविध दुःखाचे वास्तवच ती सांगत असते. अशा स्त्री गीतातून व्यक्त होणाऱ्या तिच्या कल्पनाविश्रवाचा, भावविश्रवाचा सुंद-दुःखाचा आणि तिच्या जगण्याचा सामाजिक,

तिकण : जानेवारी-मार्च - २०१९ | १२

तिकण : जानेवारी-मार्च - २०१९ | ११

सामूहिकतेत परस्परभ्रमीकर केल्लेला अर्थान अनेक दृश्यां मरल्यातलीं उरलीं.

लोकसाहित्याची लोकमार्गा पिढ्यान्पिढ्या अखंड वाहत आहे. त्यातील लोकसाहित्याचे मानवी जीवन समृद्ध केले आहे. स्त्रीगीते म्हणजे परंपरिक स्त्री जीवनाचा आरसाच आहे. या आरशात तिच्या जीवन व्यवहाराचे परदर्शी चित्र स्पष्ट जाणवते. स्त्रीच्या जन्मापासून तर तिच्या मरणपर्यंत तिला सोसाव्या लागणाऱ्या व्यथा स्त्रीगीतांनी नेमकेपणाने चित्रित केल्या आहेत.

लोकसाहित्याप्रमाणे लोकगीते ही समृद्धमनाची व समृद्ध प्रतिमेची निर्मिती आहे. लोकगीतात स्त्री व पुरुषांची गीते असे गट असतात. लोकसाहित्याची व्याप्ती लक्षात घेता त्यात स्त्रीगीतांचा भाग फार मोठा आहे. स्त्रीगीतांची रचना प्रायः ओवीबद्ध आहे. त्यातही जाल्यावरच्या ओव्या मोठ्या प्रमाणावर प्रसिद्ध आहेत. या खेरीज दळण-कांडण, सडा-सारवण, शेत-शिवारातील कामे, बाळाला जोजवणे, झोपवणे ही सगळी गृहकर्तव्ये व मातृकर्तव्ये करताना म्हणावयाच्या ओव्या आहेत. शिवाय झिम्मा, फुगडी, फेर, गोफ अशा क्रीडांसह म्हटली जाणारी क्रीडागीते, प्रसंगपरत्वे व्रतवैकल्ये लग्नकार्यासारखे प्रसंग व सत्संबद्ध गीते असा खूप मोठा व्याप आहे.

या प्रकारच्या स्त्रीगीतांतून केवळ माहेर-सासरचे गोरवेच गायलेले आहेत असे नाही तर, स्त्रियांनी आपल्या व्यथाही अत्यंत कारूपयपूर्ण शब्दात मांडल्या आहेत, तर कधी कधी या स्त्रीगीतांतून पुरुषांच्या विरोधातील बंडखोरीही व्यक्त होते.

“रूसला भरतार । रूसला तर रूसू थावा ।”
तर कधी सासुरवास करणाऱ्या सासूला फटकारलेही जाते.

“साळूला सासुरवास । नको करू तू सासूबाई ।

साळू अन्यायजोगी नाही ।।”

सासूवासाविरूद्धच्या या प्रतिक्रिया या निरिचतच आजच्या स्त्रीवादी भूमिकेने स्त्रीच्यामनाच्या प्रतिक्रिया आहेत.

डॉ. कृष्णा इंगोले यांनी स्त्रीगीतातील स्त्रीमनाचा वेध घेताना ज्या स्त्रीगीतांचा उल्लेख केलेला आहे तो स्त्रीवादी भूमिकेचे चपखलपणे बसणारा आहे. त्या म्हणतात, “स्त्रियांना आपल्या जीवनाकडे आपल्या डोळस मनाने, अनुभवाने व भूमिकेने पाहिले आहे. त्यातून जे जीवन त्यांनी अनुभवले, पाहिले तेच गायले आहे.” पुरुषप्रधान संस्कृतीत लेकीच्या जन्माचं कौतुक होत नाही. ती परक्या घरचं धन आहे, अशी एक मानसिकता परकी झाली आहे. मुलीला जन्म देणाऱ्या आईला दोष दिला जात असे. अशावेळी एक महिला म्हणते, “लेकीच्या आईला नका म्हणू हलककी.”

तिफण : जानेवारी-मार्च - २०१९ । १३

गायलेले असे मुलीला अनेक पेशेच्या क्षेत्रांतून रोजगार मिळत नाही. अशावेळी अनेक स्त्रियांना अर्थाने अडथळे येतात.

“रव्यामी तिन्ही जगाचा, आईविना भिकारी” हे विस्तारता कामा नये. प्राचीन काळापासून भारतात या ना त्या कारणाने मुलांना सासुरवास केल्याची अनेक उदाहरणे पहावयास मिळतात. ‘भारता’च्या कथागीतांतून सासुरे सुनेवर कथा प्रकारचा सासुरवास केला व त्यामुळे भारताला आत्महत्या का करावी लागली? याचे वर्णन घेते. अत्यंत कारूपयपूर्ण असे वर्णन या कथागीतातून घेते.

भारता - “आली वर्वाची पंचमी । आत्या मी जाते वारूळाला।”
सासू - “वेडी झालीस भारता । मणभर गहू दळाचचे।”

अशा प्रकारे भारता वारूळाला जाते म्हणून सासुरला सांगते, तेव्हा सासू प्रत्येकवेळी तिला एक एक काम सांगून तिच्याकडून ते करवून घेत असते. शेवटी ती वारूळालाजाते. तेथे फेर धरताना तिचा मोत्याचा हार तुटतो. घरी जायला उशीर होतो. सासू घरात घेत नाही. बापाकडे जाते, बापही घरात घेत नाही. अखेर ती आत्महत्या करण्यास निघते. असं हे कथागीत तत्कालीन सासूवासाचे प्रातिनिधिक दर्शन घडविते. काही पौराणिक गीतांतून पुरुषांच्या वाईट गुणांना स्त्रियांनी फटकारले आहे.

“सोड सोड झिंझाडा दिला । भिल्ल हावत साठ वनाला ।

भिल्लिन कयी भाषण । वाईट गुमचे गुण ।

पारवती सारखे रत्न । तुम्ही आलेत टाकुनशान ।”

त्याचप्रमाणे काही स्त्रीगीतांतून विनोदाच्या आडून स्त्री-पुरुष समानतेचे उदाहरणही सापडते. स्त्रियांनी पुरुषांच्या पेहराव का करू नये, तशी मागणीच एका रूखवताच्या स्त्रीगीतात केली गेली आहे.

“विहीण म्हणते मला साडी नको चोळी मला विजार अन कोट।”

डॉ. विद्या व्यवहारे यांनी ‘स्त्रीवादी दृष्टीकोन व स्त्रीगीते’ यावर भाष्य करताना म्हटले आहे की, पुरुषप्रधान समाजव्यवस्थेत जीवन कंठणारी स्त्री अनेक बंधनांनी जडखलेली असली तरी तिने प्रस्थापितांविरूद्ध आपल्या मौखिक रूपातील शब्दविकारातून आवाज उठविण्याचा प्रयत्न केला आहे. याचे उत्तम उदाहरण म्हणजे मुळ वालिमकी रामायणात राम केंद्रस्थानी असून रामकथेचा नायक आहे पण स्त्रियांच्या गीतातील रामकथेत स्त्री-सीता केंद्रस्थानी असून ही रामकथा नायिकाप्रधान आहे. सीतेला आपल्या या अविष्कारात केंद्रस्थानी आणून परंपरेविरूद्ध एका प्रकारची बंडखोरी केल्याचेच निदर्शक आहे.”

माठी स्त्रिरचित रामकथेत रामाचा गुणवर्णन, चित्रणापेक्षा सीतेचा चित्रणावर

तिफण : जानेवारी-मार्च - २०१९ । १४

अधिक भर दिलेला आहे. सीतेचा गूढ जन्म, सीतेचे बालपण, रामाशी तिचा झालेला विवाह, वनवासतील सीतेचे जीवन, तिची प्रसूती आणि तिचे भूगर्भात जाणे यांचे उलट चित्रण रियायच्या सीताकथेत केलेले आहे. एवढेच नव्हे तर प्रसंगी रामाचाही निषेध केला आहे. असा निषेध करणे म्हणजे स्त्रिला फार मोठे धैर्य लागते. कारण पुरुषप्रधान संस्कृतीत रामाचे महत्त्व अनन्यसाधारण आहे. रामाला परमेश्वराचे रूप मानले आहे. अशाही परिस्थितीत त्याने सीतेवर जो अन्याय केला आहे तो तमाम स्त्रीजातीला ढवळून टाकणारा आहे. म्हणूनच रामाला 'हलक्या दिलाचा' म्हणून संबोधण्याचे धैर्य स्त्रीच्या अंगी आले. तो स्त्रीवादी विचारसरणीचाच परिपाक म्हणावा लागेल.

“राम या म्हणू । राम राम न्हाई सीतेच्या तोलाचा ।
हिरकणी माझी सीतामाय । राम हलक्या दिलाचा ।”

सीताच्या रूपात ती आपले प्रातिनिधीक रूप पाहते. सीता भूमिकन्या, स्वयंवर लावून रामाशी लग्न करणारी, पतिप्रेमासाठी वनवास स्वीकारणारी, रावणाच्या बाईट दृष्टीला बळी पडलेली, संशयामुळे परित्यक्ता ठरलेली. वनात बाळंतीण होणारी, मुलांना वाढविणारी. अग्निदिव्य करून स्वतःचे शुद्धत्व सिद्ध करणारी आणि शेवटी भूमिरूप होणारी सीता स्त्रियांना आपलेच रूप वाटते.

“सातामाईला सासुरवास । केलाय परोपरी ।

“सातामाई माऊलीनं । बाणं वाटलं घरोघरी ।”

असे साताबाईंचे दुःख स्त्रियांना प्रातिनिधीक वाटते. लोकीतातून प्रकटणारा प्रस्तुत स्त्रीविषयक दृष्टिकोन पाहता रामाने सीतेवर केलेल्या अन्यायाचा कडवट शब्दात समाचार घेऊन स्त्रियांची भूमिकाच एकप्रकारे व्यक्त झाली आहे.

डा. विद्या व्यवहारं यांनी स्त्रियांच्या रामकथेतील दडपलेल्या स्त्रीमनातील विद्रोह कसा मुखर होता याचा प्रत्यय खालील उदाहरणावरून स्पष्ट केला आहे. राम, लक्ष्मण आणि लव-कुश यांच्या बाण युद्धातील कौशल्याने राम-लक्ष्मण प्रभावित होऊन तुम्ही कोणाची मुले आहात? असा प्रश्न त्यांना विचारतात.

“लक्ष्मण वोलं तुम्ही कोणाचे बालक ।

“साताबाई माता, नाही पित्याची ओळख ।”

असे उत्तर लव-कुश लक्ष्मणाला देतात. यातील साताबाई माता, नाही पित्याची ओळख हे बाण स्त्रीवादी दृष्टिकोनातून कितीतरी अर्थपूर्ण आहे. पुरुषप्रधान समाज व्यवस्थेत कुचंबलेल्या पीडीत झालेल्या, दडपलेल्या, व्यथित झालेल्या स्त्री मनातील

तिफण : जानवारी-मार्च - २०११ । १५

पुरुषाधिकाराने विद्रोहलायक पद नाहीं. 'परमेश्वर' ओळख करून घेतून स्वयंवरला असतांनाच सीताबाई माता यातून स्त्रीची ओळख करून देण्याचा हा प्रयत्न परंपरेला धक्का देणारा आहे.

हे वाक्य ऐकल्यावर आधुनिक काळातील डॉ. किशोर यांताबाई काळे यांची आठवण येते. त्यांनी पित्याची ओळख नसल्यामुळे पित्याच्या जागी आईचे नाव लावून जी बंडखोरी केली ती बंडखोरी या स्त्रीगीतात पूर्वीच व्यक्त झालेली होती.

स्त्री ही पुरुषांपेक्षा दुबळी असते, भित्री असते, नाजूक असते अशा पारंपरिक प्रतिमांना छेद देणारी स्त्री प्रतिमा आणि स्त्री ही पुरुषाइतकीच सामर्थ्यावान असते याचे चित्रण स्त्रीरचित रामकथेत सीतेच्या बालपणाच्या प्रसंगातून पुढीलप्रमाणे चित्रित केलेले आहे.

“धनुष्यबाणाचं जानकीनं केलं घोंडं ।
असं खेळविलं, जनकाच्या दारापुढं ॥”

परशुरामाचा कोदंड जो पुरुषांनाही सहजासहजी उचलता येणार नाही तो कोदंड सीता लिलया खेळणं म्हणून त्याचा उपयोग करते. अशा धनुष्यबाणाला उचलणारी व्यक्ती शक्तीशाली, सामर्थ्यावान असावी हे परशुरामाचे उद्गार सीतेच्या अंगी असलेल्या सामर्थ्याचा प्रत्यय देतात.

“माझं धनुष्यबाण, नाही उचलत तीळभर ।

कोण एवढा महावीर ।”

स्त्री ही पुरुषाइतकीच सामर्थ्यावान असते. स्त्री शक्तीचा सीतेच्या रूपातून या प्रसंगात घडविलेला आविष्कार पुरुषांचा अहंकार उतरविणारा आहे.

पुरुषप्रधान समाजव्यवस्थेत एकूण व्यवस्थेच्या परिणामात कुचंबलेल्या, कोंडमारा झालेल्या स्त्रीमनाचा विद्रोह ओवीगीतातून प्रकट होतो. स्त्रीगीतांची रचना करणारी स्त्री शिक्षणपासून वंचित आहे. परंतु पोथी-पुराणे ऐकून तिने नेमकेपणाने स्त्रीवर अन्याय होणारे प्रसंग लक्षात ठेवून ते स्त्रीगीतात गुंफले आहेत. यावरून लोकीतातून तत्कालीन स्त्रीजाणिवांची ओळख पटते. रामकथेत सीतेवर झालेल्या अन्यायाची निरक्षर स्त्रियांनी ज्याप्रमाणे दखल घेतली आहे, त्याचप्रमाणे पांडव कथेतील द्रौपदीची दखल स्त्रीगीतात घेतली गेली आहे. या कथेतील द्रौपदीची कर्णाबाबतची प्रतिक्रिया अत्यंत बोलकी आहे. आपल्याला नको असलेल्या पुरुषाला नकार देण्याची हिंमत त्याकाळात द्रौपदीने दाखविलेली असते. ती अशी -

“द्रौपदीबाईंचे लग्निन, दुपदा लावला पन

तिफण : जानवारी-मार्च - २०११ । १६

देशादेशीय राजे हारती येगी बाण
दुपदाचा पन, उठला कर्ण जिकाचा
दुपदाचा म्हणिली, नाही मन बराचा
बोलली दुपदा, राजा कोणचा देशीचा
नाही आपुल्या तोलाचा !”

पुढे द्रौपदीवर आलेल्या प्रत्येक प्रसंगाची दखल स्त्रीगीताने घेऊन तत्कालीन पुरुषप्रधान संस्कृतीवर टीकाच केली आहे.

अशाप्रकारे स्त्रीगीतातून निरक्षर स्त्रियांनी आपल्या मनातील भावना पुराणातील कथांमधून येणाऱ्या स्त्रियांच्या माध्यमातून व्यक्त केल्या आहेत. पुरुषप्रधान संस्कृतीत स्त्रीगीतातून येणारी स्त्रीवादी अभिव्यक्ती निश्चितच दखल घ्यावी अशी आहे.

विशेष म्हणजे स्त्रीगीतांची रचना करणाऱ्या या स्त्रिया उच्चवर्णिय समाजातील नसाव्यात. कारण या स्त्रीगीतातील रचना, शब्द, भाषा ही तळगाळातील स्त्रियांची आहे. ही स्त्रीगीते बहुतेक श्रमीक स्त्रियांनी गायलेली आहेत आणि प्रथम स्त्रीवादाला वाचा फोडली ती ही श्रमिक स्त्रियांनीच. त्यामुळे या स्त्रीगीतातील स्त्रियांच्या मानसिकतेचा प्रखर उद्रेक व त्यातील जळजळीतपणा त्यांनी भोगलेल्या व भोगाव्या लागणाऱ्या जीवनाचा निदर्शक ठरतो. या स्त्रीगीतातून स्त्रीवादी जाणिव प्रथमच दिसतात.

संदर्भ ग्रंथ :

१. मराठी लोकांची संस्कृती, इरावती कर्वे, देशमुख आणि कंपनी, पुणे.
२. मराठी संस्कृती - काही समस्या, शं. बा. जोशी, व्हीनस प्रकाशन, पुणे.
३. महाराष्ट्राचा देवारा, डॉ. रा. चिं. हेरे, विश्वकर्मा साहित्यालय, पुणे.
४. मराठीतील स्त्रियधन, संपादक डॉ. सरोजिनी बाबर, महाराष्ट्र राज्य लोकसाहित्य समिती, पुणे.
५. जा माझ्या माहेर, संपादक डॉ. सरोजिनी बाबर.
६. लोकसाहित्य : भाषा आणि संस्कृती, संपादक.....
७. लोकसाहित्यातील स्त्री प्रतिमा, डॉ. तारा भवाळकर, सुगावा प्रकाशन, पुणे.
८. लोकसाहित्यातील स्वरूप, डॉ. प्रभाकर मांडे, कॉन्टिनेंटल प्रकाशन, पुणे.
९. मराठी स्त्रियीते, डॉ. शरद व्यवहारे, प्रतिमा प्रकाशन, पुणे.
१०. लोकसाहित्यातील स्त्री रूपे, डॉ. कृष्णा इंगोले, महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ, मुंबई.

तिफण : जानेवारी-मार्च - २०१९ | १७

*२. स्त्री नीताची सामाजिक-सांस्कृतिक पारदर्शकता, डॉ. रिकेश व्यवहारे, केलास पब्लिकेशन, औरंगाबाद.

- प्रा. डॉ. सदाशिव हरिभाऊ सरकरे

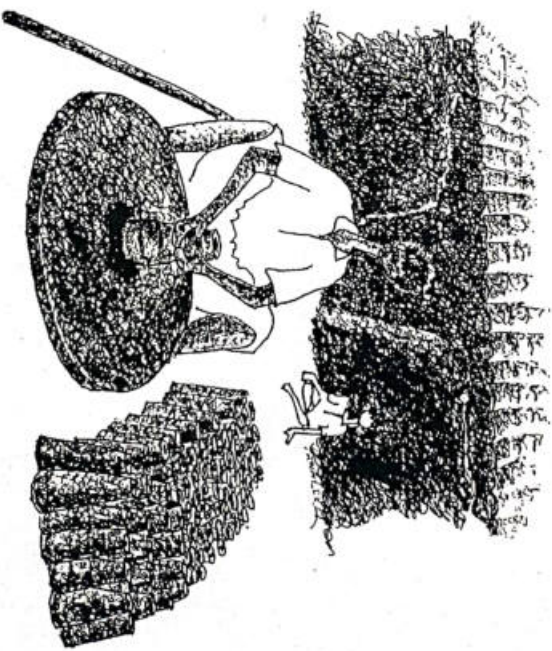
अध्यक्ष - मराठी अभ्यास मंडळ,

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद

तथा मराठी विभागप्रमुख

कला व विज्ञान महाविद्यालय, शिवाजीनगर, गढी, ता. गेवसाई, जि. बीड.

मो. : ९४२००२९११५

तिफण : जानेवारी-मार्च - २०१९ | १८